ESKİÇAĞ UYGARLIKLARINDA KURBAN EDİLEN HAYVANLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Altan ARMUTAK*

An investigation on the sacrified animals in the ancient civilizations

Summary: The word sacrifice is one of the most ancient and complicated subjects of human history. This subject which is also closely related to animism and totemism, takes its power from the prehistoric periods and keeps its effect even today. This study has concentrated on the sacrifice concept and the characteristics of sacrified animals in so many ancient civilizations until the monotheist modern religions. In conclusion, this subject which is very important for veterinary medicine history and religions history will be discussed and their roots will be determined by evaluating the historical level of human-animal relations.

Key Words: Sacrify, Vow, Religion, Totem, Animal.

Özet: Kurban kavramı, insanlık tarihinin en eski ve karmaşık konularından birisidir. Animizm ve totemizm ile de yakından ilişkili olan bu kavram, tarih öncesi dönemlerden başlayıp gücünü ve etkisini günümüzde de sürdürmektedir. Bu çalışmada, tek tanrıcı ilahi dinler aşamasına değin, eskiçağ dönemine ait çok sayıdaki uygarlıkta, kurban kavramı ile kurban olarak kullanılan hayvanların özellikleri ele alınmıştır. Sonuçta, veteriner hekimliği tarihi ve dinler tarihi yönünden son derece önemli olan böylesi bir konunun kökenleri ortaya konulmaya çalışılmış ve insan-hayvan ilişkileri tarihsel boyutta yeniden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurban, adak, din, totem, hayvan.

Giriş

Çeşitli kaynaklar, dilimizde yer alan "kurban" sözcüğünün İbranice kökenli "korban" olduğunu (Fr./İng.; sacrifice, Al.; opfer) ve Aramice aracılığıyla Arapça'ya oradan da dilimize geçtiğini göstermektedir **(11).** Kurban sözcüğü, dilimizde beş anlam içermekte olup bunlar; dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan; müslümanlarda kurban bayramı; bir ülkü uğruna feda edilen veya kendisini feda eden kimse; bir kaza veya felakette ölen kimse; bazı bölgelerde seslenme (hitap) sözü olarak sıralanabilir **(1).** Bunların dışında daha sayısız kurban tanımlamaları da yapılmıştır. Genel olarak kurban; Paleolitik çağdan bu yana, doğaüstü güçlere hoş görünmek, onlardan, gelecek kötülüklere engel olmalarını istemek ve yerine getirdikleri bir istekten ötürü teşekkür etmek için gerçekleştirilmiş dinsel bir tören ya da tapım gereği veya bir adağı yerine getirmek için kesilen insan ya da hayvan olarak tanımlanır **(11).**

*: İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Morfoloji Anabilim Dalı / Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Bilim Dalı, 34850, Avcılar, İstanbul.

İbadetin önemli bir bölümünü oluşturan kurban, doğaüstü alana giren kudretlerle barışıklığı sağlamak ve onların verdiklerine teşekkür ederek onlardan bir şeyler istemek için sunulur. Yönelmiş olduğu amaçlara göre kurban dört grupta toplanır: 1. İstenilen şeyi elde etmek için sunulanlar. 2. Elde edilen şeye teşekkür olarak sunulanlar. 3. Bir günahı ya da bir kusuru bağışlatmak için sunulanlar. 4. İlk ürün veya ilk avdan yüce varlığa bir hak olarak sunulanlar **(19).** Kurbanın amacının, insan ve tanrı/tanrılar arasında bir hısımlık bağı kurmak olduğu ve bunun, yenilen kurbanın etinde birbirine karıştırılarak gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Kimi araştırmacılar da kurbanın, tanrıların beslenmesi gerektiği inancından doğmuş olduğunu ileri sürmüşlerdir **(11).** İlk uygar topluluklarda toprağın verimliliğini arttırmak için ona içki dökülür, un serpilir ve genellikle hayvan ve bazen de insan kurban edilir. Kurban geleneğinin altında yatanın da, ölüp yeniden dirilme düşüncesi olabileceği savunulmuştur **(22).** Hayvanların kurban olarak ilk kez hangi dönemde kullanıldığı tam olarak belirlenememişse de eldeki yetersiz belgeler, mezar ve ölü gömme adetlerinin ilk kez izlendiği Homo Neanderthalensis'den bu yana kurban uygulamalarının devam ettiği yönündedir. **(4).**

Tarihte kurban konusunu ilk ele alan düşünürün Platon olduğu ve kurbanı, tanrılara sunulan bir armağan olarak nitelediği bildirilir. Ayrıca kurban türlerini, Antik Yunan'da ilk kez Theophrastus'un sınıflandırdığı ve buna göre kurbanların övgü, şükran (teşekkür), dilek (rica) ve ölülerin ruhlarına sunulanlar olmak üzere dört kategoride toplandığı ifade edilmektedir. Bazı bilim adamlarınca da kurban; doğaüstünün lütfunu güvence altına almak ve onun düşmanlığını en aza indirmek için doğaüstüne sunulan özgün bir armağan olarak tanımlanır **(6).**

Çeşitli toplumlarda ve değişik dinlerde, kurban keserek çeşitli tanrılara (ilahlara), azizlere, ölü ruhlara ve meleklere ulaşılmaya çalışılır **(8).** Kurban tüm inançlarda, kanlı ve kansız olarak iki biçimlidir. Kanlı kurbanlar, insan ve hayvan kesiminden, kimi ilkellerde görüldüğü gibi vücutlarından bir parça kan akıtma geleneğine kadar çeşitli biçimlerde yapılır. Kansız kurbanlar ise, çeşitli yiyecek ve içecek maddelerinin adak (sungu) olarak verilmesidir. Burada, hayvanlardan elde edilen ürünlerle, buğday, arpa gibi bitkilerle, ayrıca zeytinyağına karıştırılmış un, ekmek ve çörek gibi şeyler kullanılır. Adak, tanrıya, ya her zaman malı olmak üzere ya da o an için haz vermek üzere sunulur **(6, 8, 11, 19).**

İlkel toplumlarda elde edilen ilk ürün ya da ilk av, doğaüstü güçlerin hakkıdır. Bu ilk ürün ve ilk avları, doğaüstü güçlerden sonra, toplumun şef ya da rahipleri tüketirler. Bazı ilkel kavimlerde, ilk hamuru herkesten önce din adamları tadar. Nitekim "hak kurbanı" adı verilen bu ilginç anlayış, ilk doğan çocukların kurban edilmeleri gerektiği ve ilk ürünün -ileride daha da bollaşması için- tanrıya ait olduğu düşüncesini doğurur. Bu uygulamada, bir şeyin ilki tanrılara, atalara ya da öteki doğaüstü kudretlere sunulduktan sonra, diğerleri insanlarca tüketilir. Avcılık ve çobanlık yapan ilkel topluluklarda ise, yeni doğan ilk yavru hayvanlar veya bunların bir parçaları ile süt ve sütten yapılma yiyecekler, tanrılara ve şeflere sunulur. Bu bir değiş tokuş olup "do ut des = ben veriyorum, sen de ver!" anlamına gelmektedir **(11, 19).**

Kurban sunma biçimleri de, sunulanın niteliğine göre değişir. Yiyecek içecek gibi şeyler mezarlara, sunaklara ya da kutsal olarak bilinen yerlere bırakılır. Gök tanrılara verilecek kurbanlar için yüksek yerler seçilir. Yer tanrıları için toprağın üstü veya içi yeğlenir. Deniz tanrısı için ise en uygun yer denizdir. Kimi zaman, değerli olan bir şeyin yerine geçmesi dileğiyle tanrılara, değersiz bir şey de sunulabilir. Bir öküzü kurban etmek yerine tanrılara çok daha değersiz bir bitki sunulabilir. Burada sembolik bir kurban ve bir iyi niyet söz konusudur **(19).**

Bazı araştırmacılar kurbanın kökenini totemik kültte (tapınımda) bulurlar **(6).** Bazı yayınlarda da olayın psikolojik temelleri üzerinde durulup, insandaki saldırganlık içgüdüsünün en önemli tatmin araçlarından biri olarak kurban kavramı savunulmakta ve bu içgüdünün en fazla göz aracılığıyla tatmin olacağı, bunu daha sonra dokunma ve işitme duygularının izleyeceği bildirilmektedir **(5).** İnsanlık tarihinde dini düşüncenin önemli evreleri olarak kabul edilen animizm ve totemizmde, kutsal varlıklara çoğunlukla hayvanların ve bazı kültürlerde de insanların kurban olarak adandığı görülür **(3, 6, 7, 11, 15, 16, 21, 23, 24).** Başlangıçta totem kurban olarak sunulmuş ama totemizmden hareketle ve insanla totemin akrabalığından giderek totem kurbanın yerini insan almıştır. Ancak, toplumsal yaşamda bireyin yaşamını güvence altına alan geleneklerin ağır basması nedeniyle, insan kurban terk edilir ve insanın yerine çiftlik hayvanlarının kurban olarak sunulması gündeme gelir. **(6).** Hayvanlar genellikle ritüel bir biçimde kesilerek kurban edilirler. Bu bağlamda; koyun, keçi, sığır, at, domuz, deve, ren geyiği, ayı, horoz, tavuk, kaz vb. hayvanlar kesilerek tanrılara sunulur. Ürün alma sırasında düzenlenen şölenlerde çok sayıda sığır ve domuz kurban etmek, tanrıları ve ataları hoşnut etmenin yanı sıra, şölen sahibinin öte dünyada iyi bir yeri olmasını da sağlar **(8, 19).**

Yazının bulunuşu, kent uygarlığının oluşumu, devlet kavramı ve teşkilatının gelişimi gibi noktalar üzerinde yoğunlaşan Eskiçağ (İlkçağ) Tarihi, esas itibariyle Akdeniz kültür çevresinde ve bu çevreye komşu bölgelerde yaklaşık M.Ö. 3000 yıllarında yazı ile başlayan ve M.S. 476'da Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışına değin süren oldukça uzun bir dönemi içermektedir. Görüldüğü gibi 3500 yıllık bir süreyle Eskiçağ Tarihi, 5000 yıllık insanlık tarihinin üçte ikisinden fazla bir bölümünü kapsamaktadır. Bu tarih bünyesinde "Eskidoğu" başlığı altında Mezopotamya, Anadolu, Suriye-Filistin ve İran, "Eskibatı" başlığı altında da Eski Hellen, Hellenizm Devri ve Roma Tarihi yer almaktadır **(14).**

Bu çalışmada; Eskiçağ'ın çoktanrıcı (polytheist) uygarlıklarında kurban edilen hayvanlar incelenmiş, kurban etme törenleri üzerinde durulmuş ve tarihin en eski ve karanlık dönemlerinden başlayarak ortaçağa ve özellikle tek tanrıcı (monotheist) ilahi dinler aşamasına değin, din-insan ve hayvan ilişkileri veteriner hekimliği tarihi yönünden aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Materyal ve Metot

Araştırmanın materyalini; din-inanç tarihi ve kurban kavramı üzerine yazılmış Türkçe, çeviri ve yabancı dildeki yayınlar oluşturmuştur. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler, uygarlıklara göre sınıflandırılmış ve sonuçlar insan-hayvan ilişkileri yönünden değerlendirilmiştir.

Bulgular

Eski Mezopotamya Uygarlığı

Kurban sunumu düzenli ayin ve törenlerle yapılır. Babil'de haftanın yedinci günü olan cumartesi uğursuz sayılır ve bu uğursuzluktan kaçınmak için adaklar adanıp kurbanlar kesilir. Asurlularda ise kurbanlık hayvanı kesip tanrılara sunmak gereklidir yoksa tanrılar insanın kendisini yiyeceklerdir. Asurlularda kesilen oğlak ya da kuzu gibi yavru hayvanların, insanların bütün günahlarını temizleyeceklerine inanılır. Sümerlerde de kurban törenlerine büyük önem verilir. Kurban törenleri, görkemli ve süslü tapınaklarda gerçekleştirilir. Sümerler kurban edilecek hayvanın türüne, cinsine ve rengine önem vermezler. Onlar için mühim olan kanın akıtılmasıdır. Sümer ülkesinde kurbanlar, tanrıların besini olarak değerlendirilir. Kurban edilen hayvanların etleri ya ateşte kızartılır ya da tencerede pişirilir. Rahiplerin yiyecekleri ekmek de yine tapınaklarda pişirilerek hazırlanır. Bu nedenle mutfak, tapınakların önemli bir bölümüdür. Tanrı evleri olarak adlandırılan ve birkaç yüz nüfusun yaşadığı basamaklı tapınaklarda (ziggurat), kendine yeterli bir yaşam sürdürülürken; bira, şarap, süt, ekmek, hurma ve her tür etten oluşan yiyecekler tanrılara yönelik günlük kurban ritüellerinde kullanılır ve din görevlileriyle tapınak sakinleri arasında paylaşılır. Kurban ritüellerinde genellikle ekmek, susam şarabı, tereyağı, bal ve tuz gibi yiyecekler kutsal mekandaki tanrı heykelinin önüne konulur. Bu arada sağ ayağı ve böbrekleri kızartılarak tanrıya ikram edilecek olan bir sığır öldürülür ve törene katılanlar arasında bir ritüelle paylaştırılır. Toplu tapınımlarda, hayvanların insanlar için yaratıldıkları vurgulanır. Ayrıca, koyunun insanın vekili olduğu ve bir insanın kendi yaşamı için bir koyun, kendi başı yerine de bir koyun başı vermesi gerektiği vurgulanır. Mezopotamya'da bir kez 350.000'e yakın koyun ve keçi ile bunların 1/10'undan az sayıda sığırın kurbanlık olarak tapınaklara geldiği bildirilmektedir **(6, 8, 17).**

Tanrılar için yapılan eksiksiz bir kurban sunumu için; arpa ile beslenmiş ikişer yaşlı 21 koç, sütle beslenmiş 4 koyun, otla beslenmiş 25 koyun, 2 boğa, 1 süt danası, 8 kuzu, 60 kadar çeşitli kuş, 3 piliç, 7 ördek ve 4 yaban domuzu kullanılır. Tanrılar için verilen sabah yemekleri de çok zengindir. Sabah kahvaltısı için 18 koyun, bir boğa ve bir süt danası; öğle yemeği için de 6 koyun ile boğalar, kuzular, yaban domuzları ve her çeşit kümes hayvanları ve öküzler sunulur. Akşamları ise, 10 koyun, 10 kuş ya da yalnızca 10 koyun verilir. Tapınaklarda kurban edilen bu hayvanlar, oradaki topluluk üyelerinin başlıca et kaynağını

oluşturur. Buradaki hayvanların yenebilmeleri için önce kurban edilmeleri gerekmektedir. Sümerlerde kurban edilmiş insanlara da rastlanılmıştır. Sümerlerde en değerli kurban kuzudur. Ancak domuz da dahil diğer hayvanlar da kurban edilirler. Bir hastanın günahlarına karşılık olarak domuz kurban edilir ve hayvanın gövdesi altı parçaya bölünerek hastanın üzerine bırakılır. Kutsal sularla yıkanan hastanın başı için domuzun başı, karnı için domuzun karnı ve diğer organları içinde domuzun organları kişinin günahlarına karşılık olmak üzere cinlere sunulur **(10).**

Sümerlerde hayvanların karaciğerleri yaşamın merkezi olarak kabul edildiğinden, bu organın muayene edilip incelenmesi tıpkı bir ayna gibi, sunulan kurbanı kabul eden tanrının fikir ve amacını da gösterir. Karaciğer aracılığıyla kehanette bulunabilmek için kurban olmak üzere lekesiz bir hayvan bulmak ve onu günün saatlerine göre değişen tören ve ayinlerle öldürdükten sonra karaciğerini çıkarmak gerekmektedir. Tan yeri ağarırken, tanrının en çok hoşuna gidecek kurbanın koyun olduğuna inanıldığından, karaciğer falı için özellikle koyunlar tercih edilir. Rahip, kurbanı tanrıya sunmak için tanrı heykelinin önüne bir mangal yerleştirir. Mangalın arkasındaki masanın üzerinde de, susam şarabıyla dolu dört toprak kap, üç düzine ekmek, bir miktar bal ve kaymak ile biraz da tuz bulundurur. Kahin-rahip mangalı biraz karıştırdıktan sonra koyunu tutar, niyet eder ve hayvanı keser. Kurban edilen koyunun karaciğerini çıkararak bu organda bazı işaretler ya da belirtiler arar ve bulduğu ipuçlarını da konuyla ilgili kitaplara bakarak değerlendirir **(10).**

Eski Mısır Uygarlığı

Özellikle Nil nehrine insan kurban edilmesi çok yaygındır. Bunun yanı sıra hayvanlar da kurban edilir. Kurban edilen hayvanlar arasında ilkel kabile dinlerinde olduğu gibi totemler bulunur. Bu bağlamda tanrı Oziris adına düzenlenen kurban törenlerinde, kutsal bir boğa kurban edilip on dört parçaya bölünür ve töreni izleyen insanlarca eti tüketilir. Kutsal bir boğa ya da öküz şeklinde betimlenen Oziris'in dirilişini sembolize etmek için yenilen boğanın yerine başka bir kutsal boğa konulur. Ayrıca Eski Mısır'da kurbanın, tanrıları doyurmaya yaradığı düşünülmüş ve öyle anlaşılmıştır. En büyük tanrı İsis için de önce dua edilir; sonra onun adına bir inek kurban edilir. Önceden muayene edilip kurban olarak işaretlenmiş hayvanlar, kesilmek üzere tapınağa getirilince odun yığını ateşlenir. Sonra bu ateşe şarap dökülür ve tanrının adı çağrılarak kurban edilecek hayvan kesilir. Kurban tapınakta yakılırken orada bulunanlar feryat ederek üzüntülerini dile getirirler. Bir süre sonra da bu insanlar, kurban edilen hayvandan arta kalan etleri tüketirler. Eski Mısır'da kurban edilen kuzu ve oğlağın kanı, çevreye sürülür. Sürülen bu kan, tanrının hakkı sayılır. Ayrıca yılda iki kez tanrılara domuz kurban edilir ve ancak bu günlerde domuz eti yenir. Bunun dışında kalan diğer günlerde ise domuz eti yenmez **(2, 3, 8, 11).**

Eski Hint Uygarlığı

Eski Hindistan'da tanrılara sunulan kurbanlar, ölenlerin ruhlarını kurtuluşa eriştirir. Kurban kesilmediği takdirde, ölenlerin korkunç devlerin arasında ıstırap içinde kalacaklarına inanılır. Hindular ve Brahmanların ise başlangıçta, ölen kişiler için kurban kestikleri ve ölülerin ancak bu yolla huzura erişeceklerini düşündükleri ortaya konulmuştur. Hinduizm'de inekler; yer, gök ve havanın annesi olarak kabul edilirler. Hindistan'daki dini eğilime göre, insan üç ayrı yoldan kurtuluşa ulaşabilir ki bunlardan biri de kurbanlardır. Kurban, Hinduizm'de çok yer tutar. Kutsal kitap Vedaların emrettiği dini yaşam kurbanlar çevresinde yoğunlaşmış olup, tanrılar bile kudretlerini ancak kurbanlar sayesinde gösterirler. Evreni kurbanların yarattığına inanılır. İnsanların tanrılarla iyi ilişkiler içerisinde bulunmalarını sağlayan yine kurbanlardır. Tanrılara sunulan her şey kurbandır. Bunun yansıra, yaz ve kış mevsimlerinde gün dönümleri nedeniyle, tanrılara kanlı kurbanlar da sunulmuştur. Ayrıca, büyük hazırlıklar ve ritüeller gerektiren tanrı Soma adına düzenlenen törenlerde de keçi, inek gibi hayvanlar kanlı kurban olarak tanrıya sunulur. Bunlardan başka, tanrıların öfkesini yatıştırmak amacıyla sunulan kurbanlar ve özel armağan olarak sunulan kurbanlar da vardır. Eski zamanlarda ev sahibi, bazen de eşinin yardımıyla tanrılara kurbanlar takdim eder. Fakat her kurban, gittikçe zorlaşan hazırlıkları gerektirmektedir. Bunun bir sonucu olarak eski devirlerde, kurban törenlerini gerçekleştirebilecek ve Vedaları okuyabilecek bir kahin sınıfı ortaya çıkar ki bunlara "Brahman" adı verilir. Brahmanlar sadece kurban törenlerini gerçekleştirmekle kalmazlar, aynı zamanda sihir ve büyü yaparak insanları ve tanrıları kontrolları altına da alırlar **(15, 24).** Brahmanlar, Hindistan'da hayvan kurban edebilecek biricik insanlardır. Bir dönem insanları da kurban etmişlerse de bu daha sonra kaldırılmıştır **(8, 12).**

Hinduizm'de beş maddelik güzel davranışların başında ölenler için kurbanlar kesmek gelir. Çünkü ölenlerin kurbansız aç kalacakları düşünülür. Bundan dolayı ölüler kurbanlara gereksinim duyarlar. Hinduizm'de kurban ve bu kurbanların sunumu başlıca ibadet şeklidir. Tanrılara hayvani ve bitkisel (nebati) ürünler sunulur. Bunlar arasında hayvani gıdalardan süt ve tereyağı bulunur. Kurban edilen hayvanların etlerinin iyi kısımları tapınaklarda yakılır. Vedalardaki başlıca tanrılardan Agni ateş tanrısıdır ve evrenin ruhu ve aslıdır. Kurbanları hep Agni yaktırır. Hintliler; Vedic dönemde tanrılara kurban sunmakla hem maddi hastalıklardan kurtulacaklarına hem de dünyayı düzelteceklerine inanırlar. Bir çok hayvan; inek, koyun, keçi ve at kurban olarak kesilmiş ve bu hayvanların etleri törene katılanlarca yenmiştir. Öküz ve kısır inek eti yiyene "ateş" denir. Et bir törenle sunulur. Atalara götürülmesi için bir keçi de ateşe sunulur. Evlenme törenleri sırasında yenmek amacıyla kısır bir inek kesilir. Kurban olarak sunulan atların, koçların, kısır ineklerin ve bizonların etleri pişirilir; belki de kuşların da eti yenir. Yazılı belgelerde bir de mezbahadan söz edilmektedir. Ancak, daha sonraki dönemlerde tanrılara hayvan kurban etme ve konuklara ikramda bulunma dışında hayvan öldürmek tümüyle yasaklanır. Etin tüketilmesi konusunda şölen ile hayvan kurban etme aynı yönde değerlendirilmiştir. Bu arada yaşanan yoğun bir kuraklıktan sonra, hayvan kurbanı yasaklanır. Bunu izleyen evrede ise, tartışılan

çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerle sığır eti Hindistan'da yasaklanmış ete dönüşür **(8, 12).**

Vedizm'de kurban tanrıların besinidir. Batılılarca anlaşılması güç olmakla beraber, kurbanlar tanrıları yaratırlar. Tanrıları yarattıktan sonra onları besleyen kurbanların aracılığı ile insanın uzun ömürlü olması, zengin olması ve erkek çocuk sahibi olması, öldükten sonra da yaşamak gibi arzularını tatmine olanak verir. Bu devrede insan için kurtuluş, kurban yoluyla elde edilir **(3, 8).**

Eski İran Uygarlığı

Zerdüştlük'ün kutsal kitabı "Zend-Avesta" da fiber (su aygırı) denilen bir hayvanın kurban edildiği bildirilmektedir. Yine bu kutsal kitaba göre yalvarış, ibadet ve kurban af dilemeye yarar. Zend-Avesta'da dikkati çeken bir diğer konu, tanrılara sunulacak olan kurbanların dağlarda, ırmak ve göl kenarlarında 100 at, 1000 sığır ve 10.000 koyun şeklinde sunulmasının istenmesidir. Dini açıdan kan dökücü hayvanların etlerinin tüketilmesi yasaktır. Zerdüşt'ten önce "deva" denilen ve kötülüklerin tanrısı Ehrimen'in yardımcısı olan şeytanlara, onları yatıştırmak üzere kurbanlar kesilir. Deva'ların, kesilen kurbanlardan çıkan buğu ile beslendiklerine inanıldığından, Zerdüşt kurban kesimini ve bu bağlamda sığır eti yenmesini yasaklar. Ayrıca İran'daki Mitra inancında bütün canlı varlıkların kurban edilmiş bir boğanın kanından doğduğuna inanıldığından, bu inancın ritüellerinde boğaların kurban edildiği bildirilmiştir **(8, 24).**

Hitit Uygarlığı

Hititlerde kurban ritüelleri, adak, kefaret ödeme, gönül alma, şükran gibi amaçlarla gerçekleştirilir. Hititler, kirli olarak kabul ettikleri köpek ve domuzu pek nadir olarak tanrılara kurban olarak sunarlar. Ülkenin ilk ürünleri, ilk meyvaları ve bir yaşındaki hayvanlar, tanrıları yatıştırmak için kurban olarak sunulurlar. Tanrılara kurban edilmek için genel olarak öküz, koyun ve keçi yeğlenir. Bu kurbanlıkların iyi durumda ve kusursuz olmaları istenir. Hititlerde hayvanlar, boğazları kesilerek, dolayısıyla kanları akıtılarak kurban edilirler. Hititlerde yaygın olmamakla birlikte insanların da kurban edildikleri görülür **(6,8).**

Eski Çin Uygarlığı

Mevsim değişimleri gibi belirli zamanlara özgü çeşitli kutlama törenleri düzenlenen Çin'de bu törenlerde kurbanlar da kesilir. Kurban olarak daha çok lekesiz, tek renk ve kusursuz boğalar tercih edilir. Kanlı kurbanların yanı sıra kansız kurbanların da kullanıldığı bu ülkede, insanların kurban edildiğini gösteren bir tek örneğe rastlanmıştır **(8).**

Eski Japon Uygarlığı

Japonya'da ibadet; dua ve besin amaçlı kurbandan oluşmuştur. Eskiden hayvanlar kurban edilmesine rağmen, insan kurbanı gibi bu da daha sonraları terkedilmiştir. Kurbanlar bitkisel ağırlıkta olup kansızdır **(8, 24).**

Eski Amerika Uygarlıkları

Maya, Aztek ve İnka'larda insan kurban etmek temel uygulamadır. Özellikle Aztekler'in yılda 50.000'e yakın insanı kurban ettikleri bildirilmiştir. Aztekler'de bununla beraber, köpek, hindi, ördek, geyik, tavşan ve balık da kurban olarak tüketilmiştir. Maya'larda insanlar dışında az sayıda da olsa hindi ve köpekler de kurban edilir. İnkalarda ise, insan kurban etmek, geviş getiren bir hayvan olan lamanın kurban olarak sunulmaya başlamasıyla son bulmuştur **(6, 8, 12, 15, 16, 23).**

Fenike Uygarlığı

Fenike dininde de çok sayıda insanın kurban edildiği görülür. İlk ürün ya da ilk çocuk, gelecek yıl ürünün daha bereketli olması için tanrılara kurban edilir. Savaşa giderken de zafer kazanmak için çok sayıda çocuk tanrılara kurban olarak sunulur **(2, 11).**

Eski Yunan uygarlığı

Yakarma, şükran ve arınma kurbanları çok yaygındır. En büyük kurbanlarını tanrılar tanrısı Zeus'a adamışlardır. Hayvanları kurban etme yöntemleri inceden inceye saptanarak tapınağın duvarlarına asılmıştır. Tanrılara erkek hayvan, tanrıçalara ise dişi hayvan, gök tanrılara az tüylenmiş ve beyaz, yer altı (öte dünya) ve deniz tanrılarına siyah, ateş tanrılarına ise kızıl/kırmızı renkli hayvanlar kurban edilir. Ayrıca Yunanlılarda; üçlü kurban (suove taurilia) ve yüzlük kurban (hekatombe) şeklinde de hayvanların kurban edildikleri görülür. Kurbanı tanrılara sunan kişinin başı çelenklidir. Kurban edilecek hayvanın ise alın kılları kesilip yakılır ve üstüne arpa ile şarap saçılarak kutsanır. Hayvanlar dua, şarkı ve dans eşliğinde kurban edilirler. Genellikle Eski Yunan'da ilahi bir güce sahip olan boğanın kurban edilmesi çok yaygındır. Böylece boğanın sahip olduğu kudretin insana geçeceğine inanılır. Bunlarda domuz yenildiği gibi, kurban da edilir. Tapınaklarda bulunan rahipler, kurbanların kesiliş törenlerine başkanlık ederler. Bu şekilde takdis edilmiş hayvan ya kesilir ya olduğu gibi yakılır ya da bir organından kan alınır. Buna göre kurbanlık hayvanlara uygulanan işlem iki ana grupta toplanabilir. Bunlardan ilki "sphagia" adı verilen ve özellikle gece, alçak bir taş platform üzerinde tamamen yakılan, eti hiç yenmeyen ve tümüyle tanrılara sunulan kurbanlık hayvanlardır. Diğeri ise, daima gündüz ve özellikle sabahleyin yüksekçe bir taş ya da taş yığını üzerinde yakılarak kurban edilen ve etlerinin bir

kısmı tanrılara sunulurken, geriye kalan belli yerleri de törene katılanlar tarafından yenilen hayvanlardır. Eski Yunan'da sayıları oldukça kabarık olan tanrı ve tanrıçalara, her biri için belirlenmiş ritüellerde evcil hayvandan, yabani hayvandan, kuşlardan ve hatta balıklardan kurbanlar sunulmuştur. Burada kurbanı sunan kişi, yıkanarak arınır ve sunakta yanan ateşe şarap döküp arpa taneleri saçar. Kurbanın tüylerinden bir kısmını da bu ateşe atar. Bir rahip tanrıya övgüler düzer, şükranlarını sunar ve yardımlarını diler. Bazı ritüellerde hayvanın bağırsakları ayrıca pişirilerek, toplu kutlama başlamadan önce bundan tadılır. Tanrı bu törenlerin şeref konuğudur. Kurban olarak sunulacak hayvanların sakat olmamasına, en iyi ve en kusursuz hayvanlar arasından seçilmesine özen gösterilir. Ayrıca, yılda bir kez bir at, tanrılara kurban edilir. Eski Yunan'da insanlar da kurban edilmiş ancak, geç klasik antikitenin Yunanlıları, insan kurban etmenin her çeşidini ahlaksızlık olarak görmüşlerdir **(2, 3, 6, 8, 11, 12, 15, 24).**

Eski Roma Uygarlığı

Romalılarda da kurban en önemli tapım eylemidir. Özel tapımlarda kansız (bitkisel olarak ilk ürünlerin sunulması), devlet tapımındaysa kanlı (hayvanların sunulması) kurbanlar gerçekleştirilir. Kurban edilecek hayvanların sayısı, cinsi, rengi iyice belirtilir. Kurban kesilirken "favete linguis" diye bağrılarak kurban kötü etkilerden korunur. Bir yandan da flüt çalınır ve tanrı için ayrılan bölümler (karaciğer, akciğer, yürek) sunağın üzerinde kanlı kanlı yakılır. Roma Senatosu M.Ö. 97 yılında yasaklayana değin Roma İmparatorluğunda insanlar da kurban edilmiştir. Romalılar, tanrılarının hoşnutluğunu kazanmak için onlara süt, şarap ve yemişle beraber hayvanları da kurban olarak sunmuşlardır. Genellikle Romalılar özel tapınaklarda sığır, domuz, keçi ve koyun gibi hayvanları kurban ederler. Ancak bu hayvanların beyaz olanları seçilir. Kurbanların başına tuzlu un serpildikten sonra, kafalarına indirilen yalnızca bir tek balta darbesiyle öldürülürler. Bu esnada ayakta Jüpiter'in evine doğru dönmüş olarak eller açılır ve belirli dualar okunur. Tanrıça Venüs'e ise güvercin kurban edilir. Eski Yunan'da olduğu gibi Roma'da da kurbanın eti üzerine şarap dökülerek yeme alışkanlığı vardır. Ayrıca Roma kurban ritüelleri arasında, kurban edilen hayvanların bağırsaklarının biçiminden geleceğe yönelik olarak kehanetlerde bulunmayla ilgili olanlar özellikle belirginleşmiştir. Roma'da ayrıca, büyük tehlikelerin belirdiği zamanlarda "ver sacrum" adı verilen bir geleneğe göre, insan ve hayvanların ilkbaharda doğan ilk yavruları tanrılara kurban edilir **(2, 3, 6, 8, 11, 15, 24).**

Eski Türk Uygarlığı

Eski Türklerin pek çoğu tanrılarına kanlı ve kansız kurbanlar sunmuşlardır. At, koyun, öküz, deve ve ren geyiği en çok kurbanlık olarak kullanılan hayvanlardır. Kurban edilen hayvan sayısı ölen kişinin ve ailesinin zenginliğine göre 100'leri bazen de 1000'leri bulabilir. Bir kimse ölünce çadırının hemen yanında bir hayvan kurban edilir. Cenaze törenlerinde ve ölümün yıldönümlerinde tanrılara kurbanlar sunulur. Kurban edilen hayvanlar arasında en çok yer alan ölünün bindiği atıdır. Bu şekilde ölen kişi atıyla öte dünyada da yolculuk yapabilecektir. Kurban edilen ve eti yenilen hayvanlar sıklıkla başlarına vurulmak suretiyle öldürülürler. Yalnızca kurbanlık at, boğularak ve bel kemikleri kırılarak öldürülür. Hayvan ölmek üzereyken yanına bir ekmek getirilir ve kurbandan çıkan ruhun bu ekmeğe karıştığına inanılır. Kendilerine şans getireceğine inandıkları bu ekmeği kurban sahibi ve yakın aile çevresi yerler ve başka kimseye vermezler. Eski Türkler kestikleri at ve koyun kurbanlarının kafalarını sırıklara takarlar. Hasta olanlar en kıymetli hayvanlarını kurban ederler. Zengin hasta için 7, fakir hasta için ise 5 hayvan kurban edilir ve bu uğurda çok kişi servetini kaybeder. Kurbanın eti, kemikleri kırılmadan ayrılır ve kazancı adı verilen iki kişi tarafından pişirilir. Bazı Türk boyları büyük bir dağa taparlar ve o dağa kurban keserler. Dağ ruhlarına kanlı kurban olarak kısraklar sunulur. Dini ve milli bayramlar kutlanırken koyun ve at kurban ederler. Kutlu ve mübarek olan, aslında sahibinin yaptığı bir adak için saklanan, yünü kırkılmayan, sütü sağılmayan, yük vurulmayan ve başıboş bırakılan hayvanlardır ki bunlar "Iduk" olarak adlandırılırlar. Dokunulmaz ve kutsal hayvanlar olan Iduklar, belirli ayin ve törenlerde ruhlardan birine binek hayvanı olurlar. Tanrıya at kurban etmek geleneği en eski devirlerden bu yana Türkler'de vardır. Tanrıya adanan hayvanlar önce damgalanır sonra özgür bırakılırlar. Bu hayvanlara (atlara) kimse binmez ve dokunmaz. Bu tip atlara "töğünlüğ at" denilir. Bir inancın sarsıldığı ya da atı feda etmeye kıyamadıkları zamanlarda atın kuyruğunu kesmekle yetinirler. Türklerde ayrıca horozlar da kurbanlık hayvan olarak tanrılara sunulurlar. Düz beyaz horozların kurban edildikleri tanrı, ev tanrısıdır ve yeni yapılan evlerin odalarında bulunur. Bu tanrıyı memnun etmek ve evin, içinde oturacaklara uğurlu gelmesi için horoz kurban edilmesi yoluna gidilir. Eski Türklerin insanları kurban etmedikleri bildirilmektedir **(2, 8, 11, 13, 15, 18).**

Diğer Uygarlıklar

Bu uygarlıklar dışında kalan bir çok toplulukta kurban fenomeniyle ilgili değişik motifler saptanmıştır **(9).** Eski Cermen kavimlerinde bir takım kutsal hayvanlar bazı tanrılara, at ile karga ise tanrı Odin'e adanmıştır. Böylece tanrılara hem insanlar hem de hayvanlar kurban edilmektedir. Keltlerde ise, insanlar dışında genellikle beyaz renkte boğaların kurban edildiği ve at etinin tüketildiği bildirilmektedir. Keltlerde boğa, karga ve ayı gibi totemler de vardır. Tötonlarda ise orman tanrısına yaban domuzu kurban edilerek, tanrının memnuniyeti sağlanmaya çalışılır. Ayrıca Slavlarda, yıldırım, ateş, hayvan ve gök tanrıları vardır. Halk bu tanrılara tapar ve bunlar için kurbanlar keser ve kurbanların kanlarını çevreye bulaştırır. Bu toplumda rahipler daha iyi kehanetlerde

bulunabilmek için, kurban edilmiş öküz ve koyunların kanlarının tadına bakar. (**2, 3, 8, 15**).

Tartışma ve Sonuç

Tarih öncesi dönemde başladığı sanılan kurban geleneğinin, günümüzde de etkilerini sürdüren ve sürdürecek olan temel bir ritüel olduğu görülmektedir **(3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24)** . Eskiçağ uygarlıklarına genel olarak bakıldığında kurbana yönelik olarak gerçekleştirilen ritüellerin bir çok toplumda ortak noktalar taşıdığı izlenimi edinilmiştir. Bu durumun kültürler arası etkileşim yoluyla açıklanabileceği düşünülmektedir.

Kurban edilecek hayvanların çoğunlukla büyük ve küçük ruminantlar arasından seçildiği, bunların dışında kalan at, köpek ve domuz gibi hayvanların ise daha az sayıda kurban olarak sunulduğu belirlenmiştir. Toplumlarda hayvanların kurban edilmelerinde izlenen yöntemlerin de çoğunlukla birbirine benzer olduğu görülmektedir. Genel olarak hayvanlar kesilip kanları akıtılarak kurban edilmektedirler. Bunun dışında kalan hayvanlar, balta ile kafasına vurularak, kemikleri kırılarak ya da yakılarak kurban edilmektedir. Ancak bunlar kesilip kan akıtılarak kesilme yöntemine göre çok daha az tercih edilmektedir **(6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24)**

Belirli hayvanların kurban olarak seçilmelerinde en önemli faktörün bu hayvanların üstlendikleri mitolojik rollere bağlı olduğu kanısına varılmıştır. Buna ek olarak kurban edilmek üzere seçilen hayvanların ekonomik yönlerinin, diğer türlere göre daha önemli olduğu düşünülmektedir.

Gerek uygulamalar gerekse seçilen kurbanlık hayvanlar ve gerçekleştirilen ritüeller göz önüne alındığında; tek tanrıcı ilahi dinlerdeki kurban geleneğinin, eskiçağ uygarlıklarındaki kurban geleneğinden köken aldığı, bir yerde bunun bir devamı olduğu ve bu motiflerden son derece etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Kurban geleneğinin çok tanrıcı dinlerdeki önemini ve yaygınlığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın, tek tanrıcı ilahi dinlerdeki kurban kavramını irdeleyen yeni veteriner hekimliği tarihi araştırmalarıyla desteklenmesinin son derece olumlu olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. **Anonim:** Türk Dil Kurumu Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları. Sayı: 403, Ankara, 1974; 523.
2. **Canan, M. Z.:** Ansiklopedik Din ve İnanç Sözlüğü. Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul, 1983; 2-127.
3. **Challaye, F.:** Dinler Tarihi (Çev. Samih Tiryakioğlu). Varlık Yayınları İstanbul, 1960; 5-117.

4. **Childe, G.:** Tarihte Neler Oldu (Çev. Mete Tunçay-Alaeddin Şenel). Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985; 11-188.
5. **Daryal,A.M.:** Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri. Doğuş Matbaası, İstanbul, 1980, 11-152.
6. **Erginer,G.:** Kurban. Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri. Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997; 15-85.
7. **Esinoğlu,B.:** Dinlerin Gizemi (Kurban-Yaratılış-Tufan Efsaneleri). Ceylan Yayınları, İstanbul, 1996; 32-44.
8. **Feyizli, T.:** İslamda ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban. Öğretmen Yazarlar Dizisi. Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1993; 61-91.
9. **Frazer, J. G.:** Altın Dal. II. Cilt. (Çev. Mehmet H. Doğan) Payel Yayınevi, İstanbul, 1992; 9-367.
10. **Günaltay, M. Ş.:** Türk Tarihinin İlk Devirlerinden I . Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987; VI + 607.
11. **Hançerlioğlu, O.:** İnanç Sözlüğü. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975; 1-861.
12. **Harris, M.:** Yamyamlar ve Krallar (Çev. Fatih Gümüş). İmge Yayınevi, Ankara, 1994; 147-228.
13. **İnan, A.:** Eski Türk Dini Tarihi. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Servisi No: 9 Devlet Kitapları, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1976; 1-129.
14. **İplikçioğlu, B.:** Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları I. Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No :486, 1990; 9-125.
15. **Kahraman, A.:** Dinler Tarihi. 5. Baskı. Marifet Yayınları, İstanbul, 1984; 13-98.
16. **Krickeberg, W.:** Azteklerin ve Mayaların Dinleri. (Çev. Alev Kırım). Okyanus Yayınları, İstanbul, 1998; 14-158.
17. **Maisels, C.K.:** Uygarlığın Doğuşu. (Çev. Alaeddin Şenel). İmge Kitabevi, Ankara, 1999; 307.
18. **Orkun, H.N.:** Eski Türklerde Evcil Hayvanların Tarihçesi. Yeni Matbaa, Ankara, 1954; 1-43.
19. **Örnek, S.V.:** 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989; 1-231.
20. **Roux, J.P.:** Türklerin ve Moğolların Eski Dini (Çev. Aykut Kazancıgil). İşaret Yayınları, İstanbul, 1994; 131-236.
21. **Shapire, H.L.:** Man, Culture and Society. Galaxy Book, Newyork-Oxfort University Press, U.S.A, 1965; 1-368.
22. **Şenel, A.:** İlkel Topluluktan Uygar Topluma. Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1988; 219-220.
23. **Trimborn, H.:** İnkaların Dini. (Çev. Alev Kırım). Okyanus Yayınları, İstanbul, 1999; 10-127.
24. **Tümer, G., Küçük, A.:** Dinler Tarihi. Ocak Yayınları, Ankara, 1988; 13-105.